

Láthatatlan rabságaink és egyéb butaságok

Szabadok vagyunk, úgy értem, magánéletileg. Aztán mégis rabok vagyunk, ilyen-olyan szokásaink rabjai. Csak egy feliratos bögréből iszom a reggeli kávé (*I don't want philosophising, but I KANT.*), a csupor összetört a hajnali tétovaságban, új pohár jött, amiből – úgy érzem – vacak a kávé. (Ugyanolyan, mint volt...) Este tizenegykor oltom le a lámpát, megyek szundiba, és örülök, hogy pont eltaláltam az időt. Ha tizenkettő felé akarok elaludni, nem sikerül. (Miért? A szokás ismeri az órát?) Megváltozott a forgalmi rend a Karpfenstein utca sarkán, de én már harmadszor is a rossz sávban akarok átmenni, mert „megszokásból vezetek”. Közéртben: ötféle cuccot teszek a kosárba, de csak otthon jövök rá, hogy amiért voltaképp lementem, az kimaradt. A szokásos lista járt a fejemben, a „mozzarellának” még a neve sem jutott eszembe.

Zárójelet nyitok, miszerint a szokások „ragadósak”: egyszer bevezetjük, képes ott ragadni. A régi *Ludas Matyi* szerkesztősege halálra röhögte magát az akkori pártzsargon suksükölésén (ami élőben így szokott elhangzani: „láthassák az elvtársak”, „tudhassák a kartársak...”). De nemcsak nevetgéltek, hanem – viccből – egymás között is így kezdtek beszélni. Egy darabig, de aztán Tabi László, a lap híres főszerkesztője észrevette, hogy munkatársai a komolyra fordított beszélgetésekben is ezt a torzított szerkezetet használ-

ják, így aztán rájuk szólt, hogy tessek ezt abbahagyni, mert már akkor is ezen a primitív nyelven beszéltek, amikor nem viccelődtek. Abbahagyták. Ilyen ragadós a szokás, akkor is, ha tréfaként élünk vele.

Másik zárójel: az etológusok szerint a szokások tehermentesítik a tudatot. Olyan automatizmusok („cselekvésmintázatok”) alakulnak ki, amelyek lehetővé teszik, hogy lépéssorrendünkben ne kelljen figyelni minden apróságra: óra indul, és a cselekvéssor lefut, mint egy algoritmus, kvázi magától. De azért ez csak a kivételes, „jó szokásokra” vonatkozó megállapítás. Zárójel itt is bezárva.

Mondanám az ún. rossz szokásokat (cigi, pia, csajozás stb.), de hát a cigibe be van építve egy molekula, ami nem engedi a leszokást – milliárdokat költöttek rá, hogy sikerüljön vadítani a jónépet. A mérnököt, aki leleplezte ezt a trükköt, halálba üldözte a dohánymaffia... A pia meg bocsánatos hazai szokás, jöllehet kb. nyolcszázézer alkoholista van Magyarhonban, és a pszichológusok egy része szerint ebből a szokásból nem lehet kikeveredni. A csajozás testi, lelki kényszer (drive-nak becézik szenvedély helyett), nehéz kikerülni kényes helyzetekben is, de az élvezetében el is lehet merülni...

Ott vannak aztán a köznapi beszéd gyilkos szokásai. Feláll a szőr a hátamon, amikor tizedszer azt hallok, hogy „megmondom őszintén”,

vagy mikor egy mondatban többször is elhangzik az „úgyhogy”. (Állítólag ez utóbbi a „beszélgetést fenntartó nyelvi fordulat”. Ez a halálom.)

Okostelefon mint drog

Most olyasmi következik, ami már nem is rossz szokás, hanem függőség: a kokszt (pl. kokain), azaz a tudatmódosítás ezernyi eszköze, már azoknak, akik hozzájutnak. (Egyébként egyre könnyebb a kokszra rákapni – extrém sportoktól a fesztiválokra át a partidrogokig széles a kínálat és lehetőség. Bekapni könnyű, leszokni róla nagy kínlódás. Van felvezető szer, a végső erősítőt – a heroint – lassan felejtí a szcénára. A koksz feldob, és pár órára frankón vagy, de aztán jön a visszavágás, és fekszel az ágyon, vagy csak kába vagy. Nem is a hatás miatt nehéz lejönni, a szer beépül az anyagcserébe, és akkor már sejtéhség lesz belőle, onnan kinyomni elég nehéz, tán orvosi segítséggel könnyebb, de ki az, aki feljelenti magát (úgy tudom, hogy az orvosnak kötelessége továbbjelenteni a páciens vészes szokását). Szóval: rabság ez keményen. Igaz, csak függésnek nevezzük, de lógni rajta pusztító dolog. Más, mint a cigi vagy a pia, amiről ugyancsak nehéz leszokni, itt is be van építve a leszokást gátló molekula. Ja kérem, az üzlet...

A köznapok legnagyobb rabsága az okostelefon. Már mindenkinek van, a hatéves gyerek azzal játszik; felnőtt keres vele utcát, nem lehet neki segíteni, mert a telóján van egy „vaze” nevű zseniális applikáció, és megtalálja (vagy nem...). A lányok egyik kezében teló, a másikban reklámszatyor, vagy a farzsebben a mobil, hogy kéznél legyen. (Nem félnek,

hogy a villamoson-buszon valaki egy pillanat alatt kihúzza onnan? Nem félnek...) Mert mindig meg kell nézni valamit: egy normál férfi – mondja a szociológus – naponta negyvenszer veszi elő, szerintem van az nyolcvan is, mert minden rajta van: taxit arról hív, adót-biztosítást onnan intéz, boltban applikációval fizet, karambol esetén ott a kötelezően kitöltendő kérdőív... Szóval mindentudó, így voltaképp nem is rabság ez, hanem isten áldása (nagy profittal...). És persze a bekapcsolt okostelón téged is mindenki megtalál, vagy üzenetet hagy, válaszolni kell, stb., van itt dolog elég. („Aki nincs a Facebookon, nem is létezik...”) A legjobb, amikor szerelmespárok mennek egymás mellett, és nyomkodják a mobilt, ahelyett, hogy egymás kezét fognák. De a helyzet ennél rosszabb: én is betegek vagyok. Ha nem viszem magammal a mobilt, bénának érzem magam, inkább visszamegyek érte, kerül, amibe kerül, de nélküle nem indulhatok el.

Amikor ezt a jegyzetet kezdtem írni, nem mertem belevágni a szerelmi élet rossz szokásaiba. De most már látom, kikerülhetetlen. Egyszer csak rossz szokássá válik. Vagy a megszokás, vagy az elhidegülés – négy év a vészes fordulópont még a nagy szerelemben is, áll a szakirodalomban. De nem is ez a rabság, amiről itt írnom kell. Két szerelmes nem egyenlő módon lóg a szeren, ill. az egyik hűvösen, mintegy felülről nézi a másikat, aki „felfelé” akarna kedves lenni, abban hiába ég a lobogó láng, az égető szenvedély: marad a magányra ítéltség. Nos, ez utóbbi az a rémes rabság, amibe sokan beleesnek. Az egyik – a szenvedő fél – rabja a ki nem elégíthető szenvedélynek, fáj neki, hogy nem

kap viszonzást, ill. közel se fér válaszottjához, rabszolgája elutasított (fájdalmas) szerelmének. (*The Pangs of Dispriz'd Love* – sorolja Hamlet a nagymonológban...).

Mert menekülni sem tud, nem tudja magát leszakítani választottjáról, aki csak eltűri látogatását, olykor tán elviseli beszélgetőpartnerként, de ezen túl csak a semmi marad... A „rab” meg csak tipródik ebben a függőségben, és nincs menekvés. Hacsak a másik (nő vagy férfi, mind egy) ki nem rúgja végképp. (Akkor meg otthoni magányában szenved a rabságot...) Nem tudom megállni a pesti szleng mondókáját: „Miért szomorkodsz? Mondott valamit a szerelmed?” „Kitettem a lelkemet, de ő kitérő választ adott...” „Mégis mit mondott?” „Hogy szarik a faszomra.”

Munkamánia és henyélés

Most kissé távolabbra ugrok a rabságtémától. A munkamániára (szakmai nevén a *workaholic* tüneteire) gondolok. Sz szenvednek páran ebben a kórságban – magas a latencia –, nem tudják abba hagyni, sőt keresik az újabb és újabb kétségbeejtő nehézségű feladatot, csinálják éjszaka is, pár óra alvás, és gyerünk. Ez a mánia persze nem csak rossz – mert roncsolja is az idegeket –, éltető ereje is van: amíg dolgozol, embernek érzed magad. (Magamról tudom: az írás gyógyító erővel rendelkezik mindenféle depresszió ellen.) A mánia akkor beteges, ha minden apróságból nagy ügyet csinál az ember. Kis falevél van a földön, rögvest felsikálja a konyhát, meg hasonló örületek. Vagyis keresi a képtelen munkát, és abban tombolja ki magát, közben majd összeesik a fáradságtól, de ez csak stimulálja a mániát.

E tünet ellentéte a punnyadás, magyarán a lustaság. (Paul Lafargue, Marx veje a szerzője annak a híres pamfletnek, melynek címe: A lustaság törvénye/dicsérete. (*Le Droit á la paresse*, 1880), aminek aztán sok követője akadt. Megírásakor jogos, sőt forradalmi követelés volt, hiszen tizenöt-tizenhat órás munkaidővel nyomorgatták a munkásokat. Vagyis szatirikus módon a pihenéshez való jog témáját dobta be, meg a későbbi, háromszor nyolcórás (nyolc óra munka, nyolc óra szórakozás, nyolc óra alvás) szocdem szlogent alapozta meg. (E követelés sajnos mind a mai napig megvalósulatlan követelés...)

Ám van „bűnös” lustálkodás is. A korabeli anekdota szerint az olasz férfi napozik a tengerparton. Egy turista megszólítja: „Miért nem halászik egy kicsit?” „Már ebédeltem...” – válaszolja a napozó. „Na jó, de ha sokat halászna, aztán eladná a többletet, lenne pénze, vehetne egy segédet, jobb hajót, még több halat foghatna, több hajója is lenne, a végén már olyan jól menne az üzlet, hogy nem is kéne dolgoznia.” Mire az olasz: „Most se melózom.” Pont. Ez a vicc már a kizsákmányolás gyilkos bővítésére utal, ami itt most nem téma.

Könnyítések

A modern civilizáció arra épít, hogy az ember számára mindent könnyebbé tegyen, hogy ne kelljen sokat-nehezett dolgoznia, mentesítse a fáradságos tevékenységtől. Hála a robotizációnak, a szalagmunkások helyett már hegesztőautomaták dolgoznak; nem kell elcaplatni a postára, a neten adhatom fel a pénzt, levelet; nem járok naponta dolgozni, a *home office* csak kétszer kéri, hogy

látogassam a dolgozót. A háztartási gépek már mind tudják a dolgukat, csak a kávéautomata gombját kell benyomni, és jön a nedű, mire ha zaérek, automatikusan bekapcsol a klíma, nem sorolom.

Csodás vívmányok. Az internet és az algoritmusok varázslata. Húsz-harminc éve még keményen meg kellett dolgoznom az írógépen, ha újra kellett írni vagy javítani egy hosszabb szöveget, most csak belejavítok a monitoron, és nyomtatom-küldöm. Az autómánia külön

gyűjteményét kínálja a tevékenységek könnyítésének: az ablaklehúzó nem tekerem, gombnyomás, és kész, ha leteszem a kocsit, parkolóradar segít, hogy egy zsebkendőnyi térbe is beférjek. Isteni dolgok.

Azon viszont elgondolkoztam, hogy ha mindent könnyűvé tesz a digitalizáció, hogy a kisujjamat se kell mozdítani, és minden elintéződik, az vajon jót tesz-e az embernek. Hát persze hogy jót, hisz ki szeret izzadásig melózni? De úgy érzem, hogy az embert a munka, a tevékenység nevelte a tudás lépcsőin feljebb és feljebb, hogy ha hetente csak három napot kell dolgozni, mit fogunk csinálni a temérdek szabadidővel? Mondják: vannak játékok, lehet bulizni, meg élni az életet úgy, ahogyan a legkönnyebb. Meg ott a kultúra: mehetsz kiállításra, színházba, koncertre.

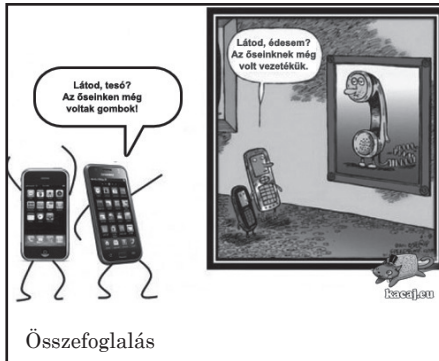
Hm. Sok igazság van e válaszokban, csak ne feledjük, mennyire korrumpál a kényelem. Az ember szá-

mos képességét adja le, miközben egyre jobban kényeztetni a digi civilizáció. Óráimon már vagy tíz éve figyelem, hogy milyen káros hatása van a memoriter megszüntetésének (kivételeknek kalaplengetés), hogy a házi feladatra kapott könyvek száma évről évre csökken, a feladatokat egyre kevesebben olvassák. (Szép lassan kikerülnek a tantervből: a kötelezőből ajánlott irodalom lesz, az is csökken, elég egy Dosztojevskij-regény, Thomas Mannt meg olvassátok el a Wikipédián...

Hát nem könnyebb így az élet?)

Ez a szituáció, csak nehéz úgy vitázni, előadni. Mert ha a tanár *utal* valamire – pl. Danton sorsára, vagy amikor az „*alea iacta est*” mondást említi –, a hallgatók csak néznek, és rákérdeznek: melyik csapatban véd ez a Danton?, és milyen *jactáról* beszél a tanár úr? Nekünk ezt tényleg tudni kellene? Valamikor az angol irodalom-tanárnő belekérdezett a vizsgázó halandzsájába (Hamlet kapcsán), hogy Wittenberg miért híres város? Odáig tán még elmerészkedik egy tanár, hogy megkérdezze, miért idézik annyiszor manapság a *Rokonok* című Móricz-regényt? Szóval a tanár utalásai nem mennek át a hallgatók fejébe, mert fogalmuk sincs egyikről-másikról – utalások, hivatkozások, rövidített idézetek nélkül nem lehet tanítani az egyetemen.

Ezek csak tanáréletem apró példái, a könnyített élet egy darabkájáról, tényleg lazább az élet, ha nem kell

ilyen utalások hátterét tudni. Meg aztán az egyetemről loptam őket. De a tudáshiányról mondok egyszerűbb, köznapi példát: a burkolómeszter képtelen átlósan lerakni a követet a trigonometria alapjai nélkül, hiába van a kezében a lézersugaras szintező. Vagyis: a digitális rend addig könnyíti az emberek életét, amíg bizonyos feladatok megoldása manuálisan sem megy, az izzadságos tudásbeszerzés eltörlése miatt aztán önálló megoldására képtelen is lesz. (Ha nincs benne az okostelefonod keresőjében, megnézheted magad.)

A butaság antropológiája

Komolyra fordítva a szót, antropológiailag már rég kimutatták, hogy az embert a teleologikus tevékenység (azaz: a munka) indította el fejlődésében, és szellemi életét is ez tartja/emeli magasabb és magasabb szintre mindmáig. Mindez Marx óta köztudott (ld. Márkus György idevágó dolgozatát, Arnold Gehlen *Az ember* c. monográfiáját, Lukács *A társadalmi lét ontológiája* c. művét, valamint az etológia újabb publikációit). Valamelyik portál *A bunkóság diktatúrája* címmel írt a kultúra leértékelődéséről egy kis szatírárt, ami persze túlzás, de van benne igazság: a kultúra (állandó tanulás) kerülésére építő életvitel gyilkolja egy-egy generáció életét (ha többségben vannak a filmet, könyvet, zenét kerülők). Ez a trend egyébként nemcsak Magyarhonban lelhető fel, Amerikában a *mid-west* (a Trump-választók életterének elég nagy százaléka),

az európai szélsőjobb ugyancsak ebben fuldoklik. Mit mondjak, a lecsúszó középosztály is szeret szabadidejében elmerülni a pornó-telőkép-kultúra kellemes vizeiben.

Persze mindenki melőzik, dolgozni kell (megélhetés), de a munka, filozófiailag a teleologikus tevékenység egyre kevésbé foglal el kitüntetett helyet életvitelünkben. Miközben a digitális kultúra szinte hétről hétre új feladványokkal lep meg bennünket, s aki nem „tanulja” ezeket a vadonatúj eszközöket, óhatatlanul lemarad, és félműveltként vagy jobb állásokból kizártan tengődhet. (Persze: úgy is elvan a világban, csak épp emberi minősége értékelődik le. Majd pedig a piacon is hátrébb sorolódik.)

A teleologikus tevékenység *fordított oksági láncolattal* működik: előbb tűzzük ki a célt, majd visszafelé haladva megkeressük a célhoz vezető legjobb (olykor furfangos, tehát *gondolkozást igénylő*) utat, a problémamegoldások sorát, új eszközök tanulását. Majd következik a tényleges cselekvés, ennek a választott útnak végigjárása – amit röviden „munkának” nevez az antropológia. De e fordított oksági sorokban előkelő helyet foglal el a gondolkodás, amihez persze számos tanult és állandóan újratanult, bővített, kultúrából elsajátított eszközre van szükségünk. Vagyis szellemi életünk gazdagodása nélkül valóban kényszerek rab-szolgái maradunk.

Az internetes dokumentumok ismert jelszavával zárom füstölgésem: „Nem vagyok robot. Captcha”.